

הרב אהוד פיקסלר, כולל דיינות

חילוץ רוחני בשבת

ראשי פרקים:

- א. פתיחה
- ב. תשובת הרשב"א
- ג. שיטת התוספות
- ד. פסק הבית יוסף
- ה. דעת הרמ"א
- ו. שיטת הט"ז
- ז. פיקוח נפש רוחני
- ח. אונס רחמנא פטריה
- ט. הקושי בדעת השולחן ערוך
- י. יישוב דעת השולחן ערוך
- יא. יציאה לשמך

א. פתיחה

בתקופה האחרונה עולים לכותרות סיפורי חילוצם של בנות יהודיות שנישאו לערבים. יש לדון, כאשר ישנה אפשרות לשלוח יחידת מסתערבים להציל ולחלץ יהודיה כזו דווקא ביום שבת, האם הדבר מותר? ובקיצור: האם מותר לחלל שבת להצלת נפשות רוחנית¹?

¹ מאמרנו עוסק רק בהצלה הרוחנית, ולא בשאלת ההצלה הגשמית שעלולה להיות כרוכה במקרה כגון זה.

ב. תשובת הרשב"א

הרשב"א (בשו"ת, ח"ז סי' רסז) נשאל בכגון זה, וזו לשונו:

עוד נשאל, באשה שהוציאה מבייתה בשבת בחזקה על ידי ישראל משומד להוציאה מכלל ישראל. אם מותר לשלוח בעד אביה שהוא בעיר אחרת בשבת ואפילו חוץ לשלש פרסאות למאן דסבירא ליה דתחום שלש פרסאות דאורייתא ואפילו להביא בידו חותם מצד המלכות מי הוי כספק נפשות ולהקל או לא. והשיב שהדבר צריך תלמוד ומכל מקום כך דעתי נוטה שאסור לפי שאין דוחין את השבת על הצלה מן העבירות שאין אומרים לאדם עמוד וחטוא כדי שיזכה חברך ואפי' איסורא זוטא לא שרי כדי להציל את חברו מאיסורא רבה כדמוכח בפ"ק דשבת (ד ע"א) בבעיא דהדביק פת בתנור התירו לו לרדותה קודם שיבוא לידי חיוב חטאת או לא וכו' אמר רב ששת לעולם בשוגג ולמאן התירו לאחר וכי אומרין לו לאדם עמוד וחטוא כדי שיזכה חברך וההיא דניחא ליה למעבד חברו איסורא זוטא ולא ליעבד איסורא רבה עם הארץ על ידו קאמר.

הרשב"א נשאל, האם מותר לעבור איסור דאורייתא² על מנת להציל את הבת משמד. השואל הסתפק בדבר מפני שלא ידע להכריע האם החשש שהנחטפת תצא מכלל ישראל ותשומד מוגדר כספק נפשות אם לאו.

הרשב"א השיב שהדבר צריך תלמוד, אך דעתו לאסור. ונימוקו עימו, שאין דוחין את השבת על הצלה מן העבירות. עיקרון זה למד מסוגיית הגמ' בתחילת מסכת שבת (ד ע"א), על מי שהדביק בצק בתנור ע"מ לאפותו בשבת בשוגג, שאין למישהו אחר לרדות את הפת קודם שתאפה ע"מ להציל את המדביק מחיוב חטאת.

² השואל ציין שיציאה חוץ לג' פרסאות הוי דאורייתא לאחת הדעות. הב"י (או"ח ריש סי' שצז) כתב שכן סובר הרי"ף מן הירושלמי וכן דעת הרמב"ם. אולם הרא"ש, הרמב"ן, והרשב"א סוברים שלדעת הבבלי אין לתחומין עיקר מדאורייתא כלל, ודלא כירושלמי. השו"ע עצמו (שו, יד) פסק במפורש כרי"ף והרמב"ם.

הרשב"א סיים, שאין להקשות מהסוגיה בעירובין (לב ע"ב) לגבי הפרשת תרו"מ שלא מן המוקף, שדעת רבי היא ד"ניחא ליה לחבר דלעביד הוא איסורא קלילא, ולא ליעבד עם הארץ איסורא רבה", ומשמע שמותר לעשות עבירה 'קלה' ע"מ להציל אחר מעבירה 'חמורה'. קושיה זו דחה הרשב"א, ותרץ ד'על ידו קאמר', כלומר, רבי אמר שניחא לת"ח לעשות איסור קל מאשר שיעשה עם הארץ איסור חמור שגרם לו הת"ח. אבל איסור שלא נגרם ע"י הת"ח ודאי שאסור לו לעבור עבירה, אפילו קלה, על מנת למנוע את העם הארץ מלעשותו.

ג. שיטת התוספות

הב"י (או"ח שו, יד²) הביא דברי הרשב"א וכתב שבעלי התוס' (ד ע"א) חולקים על דבריו. בעלי התוס' דנו בקביעת הגמ' שהוזכרה בתשובת הרשב"א, שאין לאדם לעבור אפילו איסור קל על מנת להציל חברו מאיסור חמור. הם הקשו על קביעה זו מסוגיות אחרות בהן משמע שמותר לעבור איסור קל על מנת להציל אחר מאיסור חמור.

סוגיה ראשונה היא הסוגיה בעירובין אותה הביא הרשב"א בעצמו, וכתבו ממש כתירוץ הרשב"א.

על תירוץ זה הקשו מהמשנה במסכת גיטין (מא ע"ב) שכתבה מי שחציו עבד וחציו בן חורין כופין את רבו ועושה אותו בן חורין, למרות שקיי"ל (גיטין לח ע"ב) שכל המשחרר עבדו עובר בעשה ד"לעולם בהם תעבודו". וא"כ כופין את האדון לעבור על עשה כדי לזכות העבד - בסתירה לסוגייתנו!

תוס' תירצו שני תירוצים: בתחילה תירצו דשאני התם דמיירי לזכותו במצות פריה ורביה, דהיא מצוה רבה. אח"כ כתבו דשאני הכא דפשע המדביק ועל כן אין היתר לאחר לעבור איסור להצילו.

הרשב"א עצמו בחידושו על מסכת שבת (שם) תירץ את קושיית התוס' שהמשחרר מי שחציו עבד וחציו בן חורין לא עובר על עשה ד"לעולם בהם

³ יש לציין שנוסח תשובת הרשב"א המובא בב"י שונה מהנוסח שהעתקתי מתשובת הרשב"א. אך המעיין בשני הנוסחים יראה שאין הבדל בתוכן הדברים.

תעבודו", משום צד חירות שבו. א"כ, לשיטתו המקרה היחיד בו אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך, הוא במקרה שהוא עצמו גרם לחברו את האיסור.

ד. פסק הבית יוסף

הב"י כתב, כאמור, שהתוס' חולקים על פסקו של הרשב"א בתשובה, שהרי על מה שכתבו בהתחלה לחלק בין חטא שגרם הוא לחברו ובין חטא שלא הוא גרם לחברו, הם הקשו מהסוגיה של חציו עבד, ותרצו שני תירוצים - האחד שבמקום מצוה רבה אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך, והשני, שאומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך כשהוא לא פשע.

על כן, במקרה שהוציאו את הבת להמיר דתה, אין לך מצוה רבה כמו להצילה מהמרת דת. וגם השואל ציין ש'הוציאוה', כלומר, שהבת לא פשעה. אי לכך, לשני תירוצי התוס' מותר ואף מצוה לאב לחלל שבת ולהציל את ביתו משמד.

ובשו"ע (או"ח שו, יד) אכן פסק כדבריו כתוס':

מי ששלחו לו שהוציאו בתו מביתו בשבת להוציאה מכלל ישראל, מצוה לשום לדרך פעמיו להשתדל בהצלתה, ויוצא אפילו חוץ לשלש פרסאות. ואי לא בעי - כייפינן ליה.

ה. דעת הרמ"א

הרמ"א על אתר ציין לדבריו בסימן שכח סעיף י, וכך כתב שם:

מי שרוצים לאנסו שיעבור עבירה גדולה, אין מחללין עליו השבת כדי להצילו (עיין לעיל סי' שו).

כלומר, הרמ"א פוסק שאין לחלל שבת ע"מ להציל אחר מעבירה גדולה.

מפשטות לשונו משמע שהרמ"א פוסק כדברי הרשב"א ולא כתוס', ההיפך מפסק השו"ע.

אך א"כ, מדוע הרמ"א לא חלק על השו"ע בסי' שו? מדוע הרמ"א בסי' שו הפנה אותנו לעיין בסי' שכח, ובסי' שכח הפנה אותנו לעיין בסי' שו. מהפניה כפולה זו משמע⁴ ששני הפסקים עולים בקנה אחד, ושניהם להלכה! הכיצד?
שאלה זו שאלו האחרונים.

המגן אברהם (סי' שו ס"ק כח-כט)⁵ תירץ כך:

ואף על גב דא"א לו לאדם חטא בשביל שיזכה חבירך כמ"ש סי' רנ"ד ס"ו,
שאני התם דפשע במה שהדביק פת [תוס'] משא"כ כאן:

חוץ לג' פרסאות - אפילו למ"ד דהוי דאורייתא שרי, דלגבי שלא תמר
ותעביד כל ימיה חילול שבת הוי זה איסורא זוטא, דמוטב לחלל שבת א'
כדי שתשמור שבתות הרבה (ב"י). וא"כ אם רוצים לאנס' לעבירה אחרת
אפי' לעבוד ע"א פעם א' - אין מחללין עליה שבת במלאכה דאורייתא,
דמחלל שבת כעובד ע"א... וזהו מ"ש רמ"א לעין בסימן שכ"ח ס"י.

המג"א הסביר שהעיקרון הַמְנַחָה הוא שיש לעבור עבירה זוטא כדי להציל האחר מעבירה רבא אם הוא לא פשע. לכן, במקרה שהוציאוה להמיר דתה - יש להצילה, כי העיקרון הנ"ל מתקיים; דלא פשעה, ולעומת המרת דת - חילול שבת נחשב איסורא זוטא, דמוטב לחלל שבת אחת כדי לשמור שבתות הרבה. אך בפסק הרמ"א בסי' שכח - אין להציל, כי העיקרון הנ"ל לא מתקיים; דמיירי בעבירה אחרת שאינה המרת דת ואין חשש לגבי שבתות אחרות, ולגבי זה איסור שבת לא נחשב איסורא זוטא אפילו אם העבירה היא ע"ז, דמחלל שבת כעובד ע"ז. משכך, אף במקרה שלא פשע - אין לחלל שבת ע"מ להצילו מלעבור.

⁴ כן כתב הב"ח (סי' שו, ג).

⁵ וכן נראה שדעת הגר"א שם ס"ק כו. אלא שבעוד שהמג"א לא הזכיר 'מצוה רבה' הגר"א כתב שהשו"ע חשש לשני התירוצים שבתוס' ומצריך גם את התנאי של 'מצוה רבה'. לכן, מול המרת דת השבת נחשבת איסורא זוטא והצלתה מיקרי מצוה רבה, אך מול כל איסור אחר לא מיקרי איסורא זוטא ולכן לא מתקיים כאן מצוה רבה, ואין לחלל שבת וכמו שפסק הרמ"א בסי' שו.

הב"ח (שם, ג) תירץ כך:

ונראה לפע"ד ליישב, דכשחוששין שיפחידוה להמר והיא לא פשעה - מותר לחלל השבת כדי להצילה מעון עבודה זרה, דמצוה רבה שאני, דבזה אנו רואין כדעת התוספות ודלא כהרשב"א. אבל כשרוצים לאונסו שיעבור עבירה, אפילו לאונסו שיעבוד עבודה זרה, כיון דאין זה עבירה דאונס רחמנא פטריה (נדרים כז ע"א) מ"ולנערה לא תעשה דבר" (דברים כב, כו) - אין לחלל את השבת. והכי מבואר בריש כתובות (ג ע"ב) דפריך ולידרוש להו דאונס שרי לפי פירוש התוספות (שם ד"ה ולדרוש), דאפילו תקנת חכמים אין לעבור כדי להנצל מהאונס כל היכא דליכא סכנת נפשות, דבזו אנו רואין דברי הרשב"א להחמיר.

הב"ח תירץ שהעיקרון המנחה הוא שבמקרה שיש מצוה רבה ניתן לחלל שבת. לכן, במקרה שהוציאוה ומפחידים אותה שתמיר דתה, ויש חשש שמתוך הפחד תסכים (ומיקרי 'רצון', ולא נחשב 'אונס') - יש חשש של חטא ע"ז ברצון, הרי שיש מצוה רבה להצילה, ויש לחלל שבת. מה שאין כן במקרה שאונסים אותו לעבור עבירה אפילו חמורה כע"ז, והוא עובר ולא נהרג - אין זו עבירה⁶, דאונס רחמנא פטריה, ואין כאן מצוה רבה. וממילא אין לחלל את השבת ע"מ להצילו מדבר שאינו עבירה.

ו. שיטת הט"ז

בעוד שהב"ח והמג"א נקטו בעקרונות שהוזכרו בתוס', 'מצוה רבה' ולא פשע', הרי שהט"ז (שם, ה) כתב דברים אחרים:

וצ"ל דשאני הכא שרוצים להמירה ותשאר מומרת לעולם אחר כך, בזה הכריע כהתוס' דיש להצילה בחילול שבת דזה עדיף מפיקוח נפש. משא"כ

⁶ הב"ח למד כן מהפס' "ולנערה לא תעשה דבר" (דברים כב, כו), דמיירי בגילוי עריות ואעפ"כ לא נענשת, ומטעם דהוי באונס, ואונס רחמנא פטריה (נדרים כז ע"א). וא"כ, הוא הדין למי שעובד ע"ז ולא נהרג דלא מיקרי עבירה. יש להעיר שהמג"א כתב בשמו "ואין זו עבירה כל כך", ומשמע שיש בזה עבירה מסויימת. ויש לעיין במה נחלקו. ויש לעיין בראיית הב"ח מנערה מאורסה, ואכמ"ל.

לקמן שיעשה פעם אחת באונס, כיון דאונס רחמנא פטריה ואח"כ אין חשש לא יחלל שבת בשביל הצלה זו, כנ"ל נכון.

כלומר, כאשר מדובר בחשש שתישאר מומרת לעולם, זה עדיף מפיקוח נפש⁷ ועל כן יש לחלל שבת, בסי' שכח שיעשה פעם אחת באונס, וכיוון שזה אונס ורחמנא פטריה, ואח"כ אין חשש שימשיך לעבור - אין לחלל שבת.

דבריו אינם ברורים. מהו העיקרון המנחה - האם התמדת החטא, האם אונס מול רצון, האם דווקא המרת דת דהוי עדיף מפיקוח נפש?

נוסף לכך, יש להוסיף ולהקשות מניין העיקרון של התמדת החטא, שעל פניו אינו מוזכר בתוס'. לכאורה, היינו יכולים להסביר דבריו שרומז למצוה רבה, וכדברי הב"ח. אולם קשה לקבל הסבר זה, משום שבמקום שהט"ז יטעים את דבריו בעיקרון של מצוה רבה, הוא נתן טעם אחר - "דזה עדיף מפיקוח נפש", וא"כ, מניין לט"ז חילוק זה?

ז. פיקוח נפש רוחני

בדרכי משה הקצר (שם, ח) העיר הרמ"א על הב"י:

דין אם מותר לחלל שבת כדי להציל אדם מעבירה כתבו בית יוסף כאן, ושייך לקמן סימן שכ"ח, עיין שם (אות י) שכתבתיו.

הרמ"א העיר שהב"י 'טעה' במיקום ההלכה, ולדעתו ההלכה הזו מתאימה להיות בסי' שכח ולא בסי' שו.

נראה לי בהסבר דבריו שבסי' שו הטור והשו"ע אינם עוסקים במלאכות האסורות בשבת, אלא בהלכות מדברי קבלה ומדרבנן שבעיקרם מבוססים על הפסוק "ממצוא חפצך ודבר דבר", כגון איסורי דיבור, שכירות פועל ושכר שבת

⁷ לא דנתי במאמר זה מה מקורו ומה טעמו של הט"ז ששמד עדיף מפיקוח נפש. יש לדון בדבר זה בהרחבה, ובכלל במושג 'פיקוח נפש רוחני', על פי המקורות והטעמים לחובה המוטלת על יהודי להציל נפשו של יהודי אחר. לעת עתה נסתפק בציטוט דברי הנחלת שבעה (יובא בהמשך המאמר): "להציל נפשו מני שחת ממיתה נצחית לא כל שכן?!", כלומר, המרת דת זוהי מיתה נצחית, משא"כ פיקוח נפש רגיל זוהי מיתה של רגע.

ועוד. אחד מן האיסורים המוזכר בסימן זה הוא יציאה חוץ לתחום. וכנראה בהקשר לזה הב"י הביא דין זה שנשאל הרשב"א לגבי מי שהוציאו ביתו, והאיסורים שהיה עליו לעשות ע"מ להצילה הם דרבנן ויציאה חוץ לתחום. הדרכי משה תמה על הב"י מדוע סידר דין זה בסי' שו, וכתב שיותר הגיוני לסדרו בסי' שכח.

הט"ז,⁸ תמה, מדוע דווקא בסי' שכח שעוסק בהלכות רפואה והצלת נפש, ולמד מכך שלפי הרמ"א יש להתיר להציל את הבת ההיא משום פיקוח נפש. וכמו שבפיקוח נפש יש לעשות אף מלאכות דאורייתא על מנת להציל את חייו של האדם (וכמו שנפסק בהרחבה בסי' שכח), כך יש לעשות מלאכות דאורייתא להציל את הבת משמד. הט"ז הטעים זאת בכך שהמרת דת עדיפה מפיקוח נפש. ובזה נתבאר מדוע הרמ"א לא חלק על פסק השו"ע בסי' שו - כאשר אין מדובר על המרת דת אלא על עבירה חד פעמית אין זה פיקוח נפש, ועל כן בסי' שכח פסק הרמ"א לאסור.

לפי זה, דברי הרמ"א עולים היטב אף לפי התירוץ הראשון בתוס'. כלומר, אף אם נאמר שאין לעבור איסור קל על מנת להציל את האחר מאיסור חמור (אא"כ הוא הגורם לעבירה), במקרה של שמד, שהוא עדיף מפיקוח נפש מותר כדין פיקוח נפש.

ואם כנים דברינו, ניתן לומר שהרמ"א חשש לתירוץ הראשון של התוס', ולכן לא התיר להצילה אלא במקרה של שמד דעדיף מפיקוח נפש. שהרי במקרה של פיקוח נפש ודאי שכל תרוצי התוס' יודו שמותר וצריך להציל אף בחילול שבת דאורייתא. ומאידך, בסי' שכח כתב הרמ"א שאין לחלל שבת על מנת להציל אחר אפילו מעבירה גדולה, כיוון שאין זה שמד, וממילא לא הוי סכנת נפשות.

⁸ הלבוש גם התייחס לנקודה זו, והסביר שבסי' שו מדובר על אחת מג' עבירות שיהרג ואל יעבור. ולכן יש חשש של פיקוח נפש שימסור נפשו ולא יעבור, ולכן מותר לחלל שבת להצילה אף בדאורייתא. משא"כ בסי' שכח מדובר על עבירה גדולה אך אינה מג' עבירות הנ"ל, ולכן אין חשש של פיקוח נפש. ואם מדובר באונס, הרי אין זו עבירה. ואם יכול להציל עצמו מלעבור הרי שלא אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברו, ואין לחלל שבת.

ובמקרה כזה שייכת המחלוקת שבין תירוצי התוס', והרמ"א חשש לתחילת דברי התוס' שאין להתיר אלא כשהוא הגורם.

כעת מצאנו פתרון לשאלות ששאלנו על הט"ז; העלנו שהעיקרון המנחה של הרמ"א הוא ששמד עדיף מפיקוח נפש. שמד מוגדר כאשר הבת תישאר מומרת לעולם, ולכן חשובה התמדת החטא. מובן אם כן מדוע הט"ז לא הטעים דבריו בעיקרון של 'מצוה רבה' כפי שכתב הב"ח, אלא בעיקרון שזה עדיף מפיקוח נפש.

יש להדגיש, שלפי זה ודאי אין לומר שהרמ"א פסק כרשב"א⁹, שהרי הרשב"א מיירי במקרה של שמד ואעפ"כ אסר, ואילו הרמ"א התיר. ועוד, שבשאלה עצמה ציין הרשב"א שנשאל האם הוי כפיקוח נפש, ועל זה הרשב"א השיב לאיסור. אמנם, הרשב"א עצמו הסתייג וכתב שהדבר צריך תלמוד.

ח. אונס רחמנא פטריה

עדיין נותר לנו להסביר מדוע כתב הט"ז שבסי' שכח כתב הרמ"א שאין לחלל שבת מטעם שמדובר באונס, ואונס רחמנא פטריה. לכאורה, אין זה עולה יפה עם מה שהסברנו עד כה. שהרי לפי מה שהסברנו, אף אם זה לא היה אונס לא היה לנו להצילו, כיוון שמדובר בעבירה חד פעמית ואין זה כמו פיקוח נפש!

אפשר לומר שהרמ"א לא רצה להיכנס למחלוקת בתרוצי התוס' ולהכריע, ולכן נקט במקרים שהדין יהיה בהם נכון לכל הדעות:

בסי' שו כבר הסברנו שהדין נכון לכל תירוצי התוס', כיוון שיש לחלל שבת בפיקוח נפש וכ"ש להצלה משמד.

כן הדבר בסי' שכ"ח; הט"ז דייק בדברי הרמ"א "מי שרוצים לאונסו", שמדובר באונס. והסביר הט"ז שאין לחלל עליו שבת כיוון שאונס רחמנא פטריה. לפי זה, גם לתירוץ האחרון בתוס' שאם לא פשע מותר לחלל, אפשר לומר שלא התירו אלא במקרה רגיל, שאם יעשה את מעשה העבירה יהיה חייב - אך במקרה של

⁹ ודלא כמצויין על הגהת הרמ"א בסי' שכח, י.

אונס, שאף אם יעשה יהיה פטור (דאונס רחמנא פטריה), ודאי שאין להתיר להצילו מלעשות דבר שאינו עבירה. בזה כלל לא מיירי התוס'.

דרך אחרת בהסבר דברי הרמ"א בסי' שכח הציע הרב אמיתי משעלי

אפשר לומר, שבתחילה העדיף תוס' שלא לתרץ את החילוק בין פשע ללא פשע משום שגם בו יש קושי. דיש להקשות, הרי גם בסוגיה שאליה מתייחס התוס', סוגיית המדביק פת בתנור, מדובר שעשה כן בשגגה. וא"כ, לא היתה כאן פשיעה, ומדוע הגמ' אסרה? על כורחנו לומר שתוס' הבינו שאף המדביק בשוגג מיקרי 'פושע'¹⁰. וא"כ, על כורחנו לומר שכאשר התוס' מחלקים בין 'לא פשע' ל'פשע', החילוק הוא בין אנוס לאינו אנוס. באינו אנוס - אסור. ובאנוס - מותר.

אך אם כן, והתוס' התיירו במקרה שנאנס, אדרבה, ודאי שאין לעבור איסור להצילו מעבירה באונס, שהרי אונס רחמנא פטריה! וא"כ, אם פשע אין לעבור איסור להצילו שהרי פשע, ואם לא פשע, ודאי שאין לעבור איסור להצילו מדבר שפטור עליו.

נראה א"כ, שבתחילה סברו התוס' שאין להציל מעבירה באונס, דרחמנא פטריה¹¹.

לפי דברינו אלה, אפשר לומר שהרמ"א חשש לתחילת דברי התוס'. ועל כן, אין להתיר במקרה שלא פשע אלא נאנס, שהרי אונס רחמנא פטריה ואין צורך להצילו. ואם פשע הרי שאין להתיר אם לא שהוא עצמו גרם לו ואין זה מצוה רבה, שהרי פשע והפסיד לעצמו.

לפיכך פסק רמ"א בסי' שכ"ח שאם אונסים אותו לעבור עבירה גדולה אין להצילו ממנה בחילול שבת. ומטעם דאונס רחמנא פטריה. משא"כ בסי' שו, שם מדובר בשמד שעדיף מפיקוח נפש שודאי לכו"ע יש לחלל שבת להציל בפיקוח נפש.

¹⁰ וכ"כ הפרי מגדים (אשל אברהם רנד ס"ק כא).

¹¹ וצ"ל שלבסוף נדחקו התוס' לכתוב חילוק זה בין לא נאנס לנאנס, משום הסוגיות של יבלת ועשה דהשלמה (עי"ש בתוס'). ויש לעיין כיצד יתמצו התוס' קושי זה דאונס רחמנא פטריה.

לסיכום, העלינו ג' שיטות בהסבר דברי הרמ"א;

- א. ב"ח - העיקרון המנחה להיתר הוא 'מצוה רבה' (כתירוצו השני של התוס').
- ב. מג"א - העיקרון המנחה להיתר הוא 'לא פשע' (כתירוצו האחרון של התוס').
- ג. ט"ז - העיקרון המנחה להיתר הוא 'שמד', 'פיקוח נפש רוחני' (ככל תרוצי התוס').

ט. הקושי בדעת השולחן ערוך

מה סבר מרן בעל השו"ע?

כבר כתבנו שהב"י העלה שפסקו של הרשב"א אינו מתאים אלא לתחילת דברי התוס', אך לא לסופם, ונחזור בקצרה. בתחילה בעלי התוס' כתבו שאין לעבור על מנת להציל האחר אא"כ הוא גרם לו לכך. אח"כ, על קושייתם ממי שחציו עבד וחציו ב"ח שכופין את רבו לשחררו ולעבור על "לעולם בהם תעבודו", כתבו בתוס' שני תירוצים - האחד שאין לעבור, אך אין הדין כן במקום שיש מצוה רבה; והשני, שיש לעבור להציל האחר חוץ ממקרה שהאחר הגיע למצב זה בפשיעתו.

א"כ, דברי הרשב"א עולים בקנה אחד עם תחילת דברי התוס', כיוון שבמקרה שנשאל לא האב גורם לביתו להמיר דתה, אך לא לפי סוף דבריהם, שהרי אין לך מצוה רבה מלהצילה מהמרת דת, ואין זה בפשיעתה.

לפי זה, נראה שהב"י פסק כשני תירוצי התוס' האחרונים, ועל כן, כתב:

מצוה לשום לדרך פעמיו להשתדל בהצלתה, ויוצא אפילו חוץ לשלש פרסאות, ואי לא בעי - כייפינן ליה.

הרי שפסק שמצוה להצילה וכופין אותו על כך, בדומה לדין כפיה לשחרר מי שחציו עבד וחציו בן חורין ומשום דהוי מצוה רבה, הכא נמי הצלה משמד הוי מצוה רבה.

אלא, שעלינו לשאול (וכמו שהקשה הרמ"א בדרכי משה) מדוע באמת פסק מרן המחבר דין זה בסי' שו. היה לכאורה מתאים יותר לכותבו בסי' שכח, שם כתובים הדינים של חילול שבת על מנת להציל!

ויש להוסיף ולשאול, השו"ע כתב ש"יוצא אפילו חוץ לשלוש פרסאות", מדוע לא כתב שעובר אף על מלאכות דאורייתא? הרי יציאה חוץ לתחום אינה מל"ט אבות מלאכה. ואם כי יש דעה שהיא אסורה מדאורייתא, אין היא חמורה כל"ט מלאכות. דאינה אלא בלאו (שבת קנג ע"ב, סנהדרין סו ע"א), ולא בכרת כשעבר בשוגג ובסקילה כשעבר במזיד. מדוע לא השמיענו רבותא גדולה יותר שמותר לחלל שבת אף בל"ט מלאכות?

ולבסוף יש לשאול, מנין למרן הב"י שניתן לחלל שבת להצילה אף בלאו דאורייתא? הרי הרשב"א אסר במפורש דבר זה. וגם התוס' שהתירו, זה רק על פי סוגיות שהעבירה שנעשית על מנת להציל את האחר אינה אלא איסור דרבנן (להפריש שלא מן המוקף, לחתוך יבלת בשיניו) או ביטול עשה (שחרור עבד - לעולם בהם תעבודו, עשה דהשלמה). אם כן, מנין לו?

י. יישוב דעת השולחן ערוך

נראה לי לומר בדעת הב"י, שאם כי אפשר שבעל השו"ע פסק הלכה זו בסי' שו אגב הלכות 'תחום', יותר נראה לומר שפסקה שם בדוקא.

דהנה, המעיין בב"י בסי' שו, יראה שבסוף דבריו כתב הב"י כך:

ואפילו לחלל שבת **בדברים האסורים מן התורה**, נראה דשפיר דמי, דלגבי שלא תשתמד ותעבור כל ימיה חילול שבת אמרינן איסורא זוטא הוי.

ראשית, יש לדייק בדבריו שכתב "נראה". כלומר, שאין הדבר מפורש בראשונים אלא הוא מחדש מדיליה שאף בדברים האסורים מן התורה שפיר דמי לחלל שבת.

וסברתו למדה מדברי התוס', שאם לא פשע, ואף בפשע במקום מצוה רבה, יש להתיר לחלל באיסורא זוטא להציל מאיסורא רבא. וחידש הב"י שלעומת שמד וחילול שבת כל חייה, חילול שבת בדברים האסורים מן התורה הוי איסורא זוטא.

שנית, ניתן לדייק שמרן הב"י לא כתב לחלל שבת ב'מלאכה דאורייתא' אלא "בדברים האסורים מן התורה", וגם בלשון פסקו בשו"ע לא כתב להתיר מלאכות אלא יציאה חוץ לג' פרסאות.

ונראה לומר, שהב"י חשש להתיר לחלל שבת במלאכה דאורייתא על פי סברתו ללא מקור בראשונים. לכן, לא התיר אלא יציאה חוץ לתחום, שהיא עצמה אינה אלא לאו דאורייתא לשיטה אחת בראשונים, ולשיטה אחרת בראשונים אינה אלא דרבנן בלבד. ובזה בלבד סמך להתיר.

העולה מזה, שבדוקא כתב מרן השו"ע "אפילו חוץ לשלש פרסאות", ולא כתב 'אפילו במלאכה דאורייתא', דכיוון שהתוס' לא הזכירו לאו דאורייתא, והרשב"א אסר במפורש חשש לכתוב רבותא גדולה יותר ולהתיר מלאכה דאורייתא, דמנין לנו דמלאכה דחייבים עליה כרת וסקילה איקרי 'איסורא זוטא'.

לפי זה מובן גם מדוע כתב מרן השו"ע דין זה בסי' שו, דהא לא התיר המחבר אלא איסור תחומין, ולא מלאכה דאורייתא. ולא כתב פסק זה בסי' שכח העוסק בפיקוח נפש, דאז יש להתיר אף מלאכות דאורייתא. ודו"ק.

(אחר כך מצאתי רמז לדבריי בדברי הפרי מגדים (סי' שו, אשל אברהם ס"ק כט) שכתב לתרץ את השאלה על הרמ"א - שהרמ"א אסר בסי' שכח דווקא במלאכות דאורייתא, אך ביציאה חוץ לג' פרסאות שאינה מלאכה אלא לאו אסר, ולכן

לא חלק על השו"ע בסי' שו. ואנו נאמר כך בדברי המחבר שלא התיר אלא לאו אך לא מלאכה, וכנ"ל.)

כל זה היה נראה לי לחדש לולי דמסתפינא, דלא מצאתי מי שיאמר חידוש זה בדברי המחבר. ומה גם שהמשנ"ב פסק במפורש להתיר אף במלאכה דאורייתא, ובשער הציון ציין לב"י. וצ"ע.

עולה אם כן, שנחלקו המחבר והרמ"א במחלוקת קיצונית: המחבר לא התיר מלאכות דאורייתא אף להצלה משמד, בעוד שהרמ"א התיר אף מלאכות דאורייתא כמו בפיקוח נפש; ומאידך, הרמ"א לא התיר אלא בשמד, בעוד שהמחבר התיר בכל איסורא רבא.

יא. יציאה לשמד

עתה נראה נפקא מינה נוספת לכאורה במחלוקתם.

בעל הנחלת שבעה (שו"ת סי' פג) נשאל במי ששמע שבנו יצא להתאסלם, האם מותר לאב לחלל שבת להחזירו לדת היהודית. והשיב שנראה לו שגם כאשר פשע מותר לכתחילה לחלל שבת להחזירו לדת ישראל.

והטעים דבריו:

ולי נראה, דדחינן שבת מספק זה כמו גבי חולה, ואמרינן טעמא, מוטב שיחלל שבת אחת ואל יחלל שבתות הרבה, וכל הזריז הרי זה משובח, וכל השואל הרי זה שופך דמים, ואפילו רבים יכולים לחלל שבת בשביל אחד החולה כדי שיוכל לשמור שבתות הרבה, ואין אומרים וכי אומרים לאדם חטא בשביל שיזכה חבירו. ואין לומר דהיינו טעמא כתירוף של התוס' משום דהחולה לא פשע, זה אינו, דאין מיתה בלא חטא. גם במפקח את הגל מחללינן שבתא אפילו על כמה ספק ספיקא, כמו שהארכתי לעיל בתשובה סימן ס"ב. ואין לומר דמיתה שאני, אם כן כל שכן הוא להציל נפשו מני שחת ממיתה נצחית לא כל שכן.

כלומר, כמו שפשוט שדוחים שבת בחולה משום פיקוח נפש, ואין אומרים שאין לאדם לחטוא כדי להציל חיי חברו, כך גם בפיקוח נפש רוחני כהצלה מהמרת דת, כל שכן שיש לחלל שבת להציל נפשו מני שחת ממיתה נצחית.

השבות יעקב (ח"א סי' זז) נשאל על הוראת חכם אחד שהתיר לפרנס לצאת חוץ לתחום להוכיח מוסר רשע שימנע מלמסור לכמה ת"ח להפסיד ממונם, אולי ע"י תוכחת הפרנס יתבייש המוסר ויפסיק רשעתו. והשיב שהחכם הורה טעות, שהרי ש"אין אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חברך" במקרה שהוא פושע, והרי המוסר הוא פושע הוא. וכך פסק בשו"ע כתוס' ולא כרשב"א. ולגבי דעת הרמ"א כתב:

אך רמ"א כתב שם בסי' ש"ו עיין בסי' שכ"ח, ושם כתב כדעת הרשב"א שאין להקל יע"ש. וכבר טרחו אחרונים להשוות הדעות. ומדברי כולם (זולת הב"ח שמחלק להיפך ודבריו דחיים כמ"ש המ"א בסי' ש"ו) נלמד דהיכא דפושע בעצמו למאוס בטוב ולבחור ברע דאין להקל ולזלזל באיסור שבת אפי' באיסור זוטא...

כלומר, מדברי כל האחרונים בהסבר הרמ"א (חוץ מהב"ח), משמע שבמקרה שפשע אין לחלל שבת אפילו באיסורא זוטא.

ואח"כ כתב השבות יעקב:

ואולי דעת המורה שהורה כך לפי שראה כן בתשובת נחלת שבעה סי' פ"ג שמדד במדה גדושה להכריע נגד דעת הרשב"א והתוספת והש"ע בלי ראייה מספקת, רק מסברת הכרס...

גם מ"ש "כ"ש להציל נפשו מני שחת", גם זה אינו, דאע"ג דאמרינן גדול המחטיאו יותר מן ההורגו מ"מ הרי בעבירות החמורות אמרינן שיעבור ואל יהרג, כי כתיב "וחי בהם" ולא שימות בהם. וזה שמאבד עצמו לדעת בעולם הבא ודאי לא אמרינן חטא כדי שיזכה חבירך, כי הוא פושע בעצמו שבחר

במות ולא בחיים וכל אדם יש שני דרכים לפניו ובחרת בחיים, רק
דהמחטיא עונשו גדול.

השבות יעקב מעלה אפשרות, שהחכם שהתיר למד כן מתשובת הנחלת יעקב, שאפילו במקרה שפשע יש לחלל שבת להצילו מהעבירה. השבות יעקב כותב שאין להסתמך על תשובת הנחלת שבעה להלכה, מפני שחלק על דברי הרשב"א והתוס' והשו"ע רק מסברתו ללא ראייה מספקת. וגם סברתו עצמה, שעדיף פיקוח נפש רוחני מזה הגופני, יש לדחות; שהרי בכל התורה חוץ מג' עבירות אמרינן יעבור ואל יהרג, ומוכח שחיי הגוף עדיפים על חיי הנפש. ולהפך, ברור שמי שפושע בעצמו ובוחר ברע ומתאבד¹², מבחינה רוחנית אין להצילו.

דברי השבות יעקב אכן קשים לנחלת שבעה, אולם לפי דברינו שיטת הנחלת שבעה ברורה מאד: דברי השבות יעקב ברור מיללו שדעת הרמ"א לפסוק על פי תרוץ התוס' המחלק בין פשע ללא פשע. אולם, על פי מה שהסברנו לעיל, אף שזו אכן דעת הרמ"א על פי הסבר המג"א, דעת הרמ"א על פי הסבר הט"ז אינה כן. לדעת הט"ז הרמ"א התיר לחלל שבת להצלה משמד מטעם שזה עדיף מפיקוח נפש. ובעל הנחלת שבעה הרי הוא תלמידו של הט"ז!¹³ ופשוט שהולך

¹² דעת בעל השבות יעקב שאין להציל ממיתה גופנית מי שמאבד עצמו לדעת. וכ"כ בפירושו עיון יעקב על העין יעקב בסוגיה ביומא לה ע"ב, לגבי הלל שאמרו עליו שמעיה ואבטליון "ראוי זה לחלל עליו את השבת". והקשה, וכי על אחר לא היה ראוי לחלל שבת? הרי זה פיקוח נפש! ותיריך שאחר לא היה צריך להצילו כיוון דפשע שהביא עצמו לידי סכנה והוי כמאבד עצמו לדעת, אבל הלל עשה הכל לכבוד התורה, ועל כן ראוי לחלל עליו שבת.

אולם הדבר נתון במחלוקת. כשבות יעקב כתבו לאסור המנחת חינוך (מצוה רלז, בקומץ המנחה), הגר"פ פערלא (עשה כח), ומהר"ש קלוגר (בהגהותיו לשו"ע או"ח שכט, א).

לעומתם, רבים מן האחרונים כתבו שאף מאבד עצמו לדעת מצוה לחלל שבת להצילו - ברכי יוסף (שא"ס ק"ו), מהרי"ל דיסקין (קו"א סי' לד), שו"ת מהר"ם יפה (סי' יג), חלקת יואב (מובא בשו"ת דברי יששכר סי' קסט), אג"מ (יו"ד ח"ב ס' קעד ענף ג), יבי"א (ח"ח או"ח לז), משנה הלכות (ח"ח סי' נו), צי"א (ח"ח סי' טו פרק ד, האריך בכל זה להסביר הדבר, ומביא הסברות). סברתם העיקרית היא שלא אכפת לנו שמפקיר חייו וגופו, כיוון שאינו בעלים עליהם, אלא הם של הקב"ה.

אך אם כן, כשמפקיר חייו הרוחניים - שמא לכו"ע אסור להצילו, שהרי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמיים. ומאידך, עדיין שייכת סברתם שמא עשה תשובה, ועל כן יש להצילו אף בפשע ודלא כשבות יעקב ודעימיה. וצ"ע בכל זה.

¹³ כך כתב החיד"א בשם הגדולים (מערכת גדולים אות ש, קיז).

בשיטת רבו בהבנת דברי הרמ"א. וברור מדבריו של הנחלת שבעה שסובר כדעת האחרונים שיש להציל בחילול שבת אף את חייו של הפושע בעצמו ואף את המתאבד. וא"כ, כ"ש שיש להציל בחילול שבת מתאבד רוחנית.

אם כן, הנפקא מינה הנוספת היא בעצם השאלה בה פתחנו, האם מותר לשלוח יחידת מסתערבים בשבת להוציא משם יהודיה שנשאה לערבי.

דבר ברור הוא שהתאסלמות נחשבת 'שמד'. ואם כן, הרי שהצלתה עדיפה מפיקוח נפש. אולם, כיוון שנישאה לערבי ברצון הרי פשעה.

א"כ לפי מרן השו"ע והמג"א לא ניתן להצילה בשבת, שהרי פשעה. אך לפי דעת הרמ"א על פי ביאורו של הט"ז, נראה שיש להצילה אף בשבת, שהרי הצלתה עדיפה מפיקוח נפש, ובפיקוח נפש יש להציל אף אם פשעה וכדעת רוב האחרונים, וא"כ כ"ש בפיקוח נפש רוחני.

עתה, אחר שראינו שנחלקו האחרונים האם יש מושג של פיקוח נפש רוחני, עלינו לברר מה שורש מחלוקתם, ונכתוב בזה בהרחבה בהזדמנות אחרת אי"ה.

ונסיים בתפילה לה' יתברך, שיצילנו משגיאות ויראנו מתורתו נפלאות.